

КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВА СТРУКТУРА АНГЛОМОВНОГО ТЕКСТУ І ДІЄСЛОВО

Колегаєва І. М., Розанова О. А., Калінюк О. О.

Ураховуючи відому тезу, відповідно до якої дієслово є “організуючим центром речення” [2, 26], цікаво розглянути характеристики дієслів з точки зору їх релевантності для структури більш значної за обсягом одиниці – цілого тексту. Цей останній термін трактуємо як формально-смыслову єдність трьох можливих композиційно-мовленнєвих форм (далі КМФ): “опис”, “роздум”, “оповідь”. У статті аналізується роль особових і неособових форм дієслова у текстотворенні. Участь дієслова в організації текстової структури вивчалася на матеріалі англomовної художньої, науково-фантастичної й есеїстичної прози кінця ХІХ—ХХ ст.

Найбільш активно дієслово використовується у КМФ “оповідь”, роблячи її акціональною і динамічною. У КМФ “роздум” цифрові показники використання дієслова наближаються до даних про КМФ “оповідь” (відповідно 18% і 17% від усіх слововживань), хоч їх семантичні характеристики значно відрізняються.

У КМФ “опис” спостерігається своєрідний дієслівний провал (14%), який, відповідно до теорії Б. Н. Головіна про функціональне відштовхування і притягування певних частин мови в тексті, компенсується тут переважанням іменника. Причому в рамках дієслівної лексики, яка функціонує в КМФ “опис”, певної характеризуючої ролі набувають непередикативні форми дієслова. Маючи, поряд з дієслівними ще й властивості іменних частин мови, неособової форми дієслова (інфінітив, герундій і дієприкметник) займають більше чверті (26%) в описових контекстах і близько однієї п'ятої в оповіді (19%) і роздумах.

На важливість “дієслівного вибору” в мовленнєвій структурі тексту вказувало багато лінгвістів. “У різних типах дискурсу дієслівний вибір часто є сигналом змін у самій структурі. Тому вивчення дієслівної лексики є своєрідним ключем до пізнання структури тексту” [5, 23]. Перш за все необхідно підкреслити, що дослід-

ження трьох КМФ показало розростання дієслівного вокабуляра від КМФ “роздум” (найбільш статичної з усіх КМ форм) до КМФ “оповідь”, якій властива найбільша динаміка. Змалювання руху сюжетної лінії, величезна кількість подій, які переповнюють саме КМФ “оповідь”, неможливе без використання значного набору різноманітної дієслівної лексики.

Це підкреслюється кількісними даними, показниками середньої частоти вживання дієслів у кожній з трьох КМФ (відповідно 2.9 у роздумі, 2.4 в описі, 2.2 в оповіді). Нагадаємо, що чим нижчий цей показник, тим варіативніше і багатше вокабуляр.

Аналіз частотних показників і семантичних особливостей дієслівної лексики дозволяє говорити про кореляцію між функціональною навантаженістю кожної КМФ і семантичними класами дієслова.

Розглянувши та проаналізувавши функціонування таких дієслівних класів, як дієслова фізичної дії, ментальної діяльності, чуттєвого сприймання, вияву емоцій, можемо говорити про те, що дієслова фізичної дії значною мірою превалюють над іншими лексико-тематичними групами і формують кістяк дієслівної лексики всіх трьох КМФ. Таке активне використання цієї групи дієслів усіма КМ формами пояснюється тим, що за своєю природою дієслова фізичної дії є тематичною основою будь-якого мовленнєвого акту.

У цій лексико-семантичній групі виділяються дві основні підгрупи — дієслова мовлення і дієслова руху. У КМФ “оповідь” дієслова руху вживаються у півтора рази частіше, ніж у КМФ “роздум”. Відповідно дієслова мовлення у КМФ “оповідь” використовуються вдвічі-втричі активніше, ніж у КМФ “роздум”. КМФ “опис” займає проміжне місце щодо частоти використання в ній дієслів фізичної дії, які зустрічаються в пейзажі або при описі манери поведінки персонажа в психологічному портреті. Дієслова ментальної діяльності найбільш повно представлені в КМФ “роздум”, їх використання характерне і для КМФ “оповідь”, тоді як у КМФ “оповідь” їх у півтора рази менше. Ця дієслівна лексика у мовленні констатує факт сприймання і усвідомлення суб'єктом якогось об'єкта або події, особливо в КМФ “оповідь” і “роздум”. Разом з тим, ця перцептивна функція залишається нібито в пресупозиції, за рамками КМФ “опис”. Тут частіше предметом зображення виявляється стан, емоційні реакції, викликані якимось фактом чи явищем. У результаті зростає частка дієслівної лексики, яка представляє прояв емоцій.

Більш активне використання дієслів чуттєвого сприймання спостерігається в КМФ “опис” і “роздум” з перевагою у “роздумі”. Найменше їх виявлено у КМФ “оповідь”.

Безумовний інтерес викликає функціонування у межах КМ структури тексту окремо взятих дієслівних лексем.

Модальні слова, зокрема *can* і *must*, за частотністю вживання займають серед дієслівної лексики одне з найголовніших місць. Причому їх рангові номери (отже, і частота вживання) в КМФ “роздум” і “оповідь” вищі, ніж у КМФ “опис”. Так, дієслово *can* у КМФ “роздум” займає дуже високий 2-ий ранговий номер. У КМФ “опис” його ранговий номер падає до 4-ого, а в КМФ “оповідь” (відповідно) до 6-ого номера. Одержані дані свідчать про те, що тенденція наростання спостерігається від КМФ “оповідь” і “опис” (яким найменше властива суб'єкти-

вованість авторського викладу) до КМФ “роздум”, що є певного роду епіцентром модальності авторського судження.

Показово, що на різних ділянках КМ структури тексту, а саме в різних КМ формах по-різному реалізується лексико-семантична структура дієслівної лексеми *can*. “Словник сучасної англійської мови” [4] фіксує десять лексико-семантичних варіантів (далі — ЛСВ) цього дієслова. Дієслово *can* — з порівняно невеликої групи модальних дієслів, особливістю яких є здатність, уживаючись з іншими дієсловами, змінювати при цьому їх значення в бік більшої чи меншої суб’єктивованості. Причому, ті ЛСВ, які найбільш ємно передають інтонацію мовлянина, виявляються в кінці переліку значень, які наводяться у словниковій статті дієслова *can*. Це свідчить про найменшу частотність їх загальномовленнєвого вживання. Але ці ЛСВ реалізуються в текстовій канві КМФ “роздум” і “опис”.

№ 8 — (used esp. In expressions of surprise) may perhaps;

№ 9 — used to show what sometimes happens;

№ 10 — used with verbs expressing actions of the five senses of the mind.

Перші сім ЛСВ у словниковій статті мають більш нейтральний відтінок, що обумовлює активніше використання їх у КМФ “оповідь”.

Вибірність функціонування модального дієслова *must* у різних КМФ очевидна. Ця лексична одиниця практично відсутня в описових структурах тексту. Слід зазначити, що при ресстрації цієї дієслівної лексеми нами враховувався і її синонім — дієслово **to have to**.

Відносний показник частотності вживання дієслова *must* в КМФ “оповідь” варіюється в межах від 0,8 до 1. У КМФ “роздум” спостерігається частіше використання аналізованого дієслова. Відповідні показники тут у середньому у два—шість разів більші, ніж у КМФ “опис” і “оповідь”.

За своїм лексико-семантичним наповненням дієслово *must* реалізує два ЛСВ:

— shows what it is necessary for one to do;

— to be likely or certain to do.

Семантична наповненість першого з них робить виклад подій більш конкретним і визначеним, що й обумовлює частіше його використання в КМФ “оповідь”. У КМФ “роздум” контекстно реалізується другий з перелічених ЛСВ.

Крім модального, розглядалися й інші ЛСВ дієслова *to have*. Слід підкреслити, що лексико-семантичне поле, охоплене цією дієслівною лексемою, дуже широке. “Словник сучасної англійської мови” фіксує у дієслова *to have* 23 значення. За теорією обчислення функціональної парадигми, розробленою і запропонованою Г. А. Золотовою і Н. К. Оніпенко в рамках теорії комунікативної граматики російської мови, нами виділено базові лексичні значення цього дієслова, вживання яких корелює з певним комунікативним типом мовлення. У нашій статті під комунікативним типом мовлення (далі — КМ) розуміються елементи КМ структури тексту. В результаті у дієслова *to have* було виділено три функціонально обумовлених ЛСВ:

— to show (a quality);

— to keep or cherish in the mind;

— to possess; own.

Перший з перелічених ЛСВ, як видно з його семантичної навантаженості,

реалізується в КМФ “опис”. Слід відзначити, що показник відносної частотності цього ЛСВ найбільш високий і коливається у середньому від 3 до 6. Другим за частотністю показником є ЛВС дієслова *to have* із значенням *to keep or cherish in mind*, використання якого відповідне функціональній специфіці КМФ “роздум”. У КМФ “оповідь” відносна частотність дієслова *to have* у значенні *to possess, own* найбільш функціонально обумовленому даною мовленнєвою формою, є найбільш високою.

Інтересним також є розподіл дієслова *to seem* за трьома КМФ. Найбільш активне використання цієї дієслівної системи в КМФ “роздум”, з відносною частотністю 3 і більше, тоді як у протилежній за своєю функціональною спрямованістю КМФ “оповідь” цей показник коливається в межах одиниці. Розглядаючи полісемантичне дієслово *to seem*, можна констатувати, що функціонально маркованими (враховуючи дані за КМФ “роздум” і “опис”) є ЛСВ із значеннями:

- *to appear to one's mind or opinion*;
- *to look to be*.

Привертає увагу те, що в усіх аналізованих полісемічних дієсловах функціонально маркованими виявляються лексико-семантичні варіанти, які виражають емоційно-експресивне забарвлення і найменш частотні в загальномовленнєвому вживанні. Інакше кажучи, лексико-семантичні одиниці, які надзвичайно рідко використовуються в мовленні в цілому, виявляються найбільш активними маркерами різних композиційно-мовленнєвих текстових фрагментів.

Дієслівна лексема *to be*, яка складається з ЛСВ БУТИ 1 — граматична зв'язка, БУТИ 2 — екзистенційне, БУТИ 3 — посесивне, БУТИ 4 — локалізуюче, у нашому дослідженні показала інтересні тенденції дистрибуції всередині КМ структури тексту. Дієслово *to be* є найбільш частотною одиницею в рамках дієслівної лексики у всіх КМФ у текстах усіх досліджуваних жанрів, воно виступає у всіх частотних списках під ранговим номером 1; але на різних ділянках текстової структури дієслово має різні структури відносної частотності вживання.

Статичність “мовленнєзнавства” у різних КМФ прямо пропорційно корелює з використанням дієслова *to be* у складному іменному присудку і з смисловим навантаженням екзистенціональності або локалізації. Тому його відносна частота порівняно невисока в динамічній КМФ “оповідь” і зростає до максимуму в статичній КМФ “роздум”. Отже, спостерігається взаємообумовленість мікро- і макроелементів текстової структури. Слово являє собою дуже складний організм, “багатоскладовий знаковий сплав категорійної, речової і відтіночної семантики, кожний компонент якого знаходить у власних системних співвіднесеннях форм і функцій” [1, 73]. Визначення подібного сплаву є завданням, яке вимагає врахування величезної кількості умов. У нашому дослідженні такою умовою є можливість оцінити функціональні характеристики окремих лексем з позиції їхніх маркуючих властивостей для композиційно-мовленнєвої структури тексту. Звертаючись до тексту в цілому, слід підкреслити, що наявність лексичних, зокрема дієслівних маркерів КМФ, залежить від його власної комунікативної спрямованості, яка, будучи релевантною для композиційно-мовленнєвої сегментації тексту на макрорівні, обумовлює, в свою чергу, використання певних засобів більш низьких рівнів лінгвістичної ієрархії.

Резюме

У статті досліджуються частотні і лексико-семантичні характеристики дієслів як мовних сигналів макрочленування тексту на композиційно-мовленнєві форми “опис”, “оповідь” і “роздум”.

Список цитованої літератури

1. *Блох М. Я.* Теоретические основы грамматики. — М., 1986. — 160 с.
2. *Золотова Г. А.* Функции глагола в организации текста // *Функциональная лингвистика: Проблемы и перспективы. Материалы конференции.* — Симферополь, 1995. — С. 26.
3. *Longman Dictionary of Contemporary English.* — London, 1987. — 1261 p.
4. *Sinclair J. McN.* On the Integration of Linguistic Description // *Handbook of Discourse Analysis.* — London; New York, 1985. — vol. 2: Dimensions of Discourse / Teun A. Van Dijk (ed.). — P. 13—28.